شالقار Шалқар

ҰМЫТЫЛМАС ТАУ ТҰЛҒА

КӨПТІҢ ҚАМҚОРШЫСЫ, ПАНАСЫ БОЛҒАН ӘУЕЛБАЙ АҒА

Әр пенде өмірге келгеннен кейін Алланың берген өлшеулі ғұмырын өз ортасында сыйлы, құрметтеп өткізу, қолынан келгенше жан-жағына шапағат нұрын шашып, азаматтық парызын арқау етіп, әділдікті ту етіп, көпшілік көңіліне жылылық ұялата білу көп адамға тән бола бермейді, көп адамның зердесі ақыл-ойы жете бермейді. Ал биік азаматтығымен еліне сыйлы болған ағалардың бірі де бірегейі Алдашев Әуелбай деген азамат болған. Ол үш мүшелі жасынан сәл ғана артық өмір сүрді. Бірақ тарихта аты қалғандай еліне қызмет еткен. Әуелбай аға Ақтөбе облысы, Шалқар ауданы, сол кездегі №13 ауыл Жіңішке құмының аймағында 1900 жылдары дүниеге келген. Ол ғұмырының қысқа боларын сезгендей адамгершілік санаға ерте келген, ақыл-ойға ерте өнген, аққан жұлдыздай өмірден ерте өткен азамат болды деп таныды ел. Әуелбай аға еңбекке ерте араласқан, өзінің ел ішінде ауыл арасында ауыз бірлікті, татулықты, сыйластықты, адамгершілікті абзал борышы ты ойлап, шешендігімен тураашылдығы, әділ төрелігімен ел назарына ерте ілінген. Сол кездегі ел басшылары ауылдың билері зиялы ақсақалдары — Қошабай Сартұлы және де Исатай Сарманұлы, Наурыз Жалтырұлы, Ағжан Дәменұлы, Шоқан Ниязұлы, Айтуған Ниязұлылары болып, бас қосқан жиындарда, тойларда "Алдаштың осы баласы Әуелбай, ел басқаратын ақылды азамат болады", — деп жиі болжап айтатын еді деп сол кезде ауыл ісіне араласқан Мұстақ Сәрсенұлы ақсақал айтып отыратын.

Әуелбай ағаның ерте ер жетіп, бала қырандай серпек, елдің мұң-зарына елігіп, алды-артын терең ойлайтын, заман ағымына орай бағдар болжам жасай алатындай зейінді азамат болып өсуіне сол кездегі ауыл болысы, ел ағасы Мұханбедияр Қосайұлының тәрбиелік ықпалы зор болған. Ол Әуелбай ағаны қасына атқосшылығына алып, ауыл арасында қасынан тастамай, үнемі аудан аймағындағы жиын-жиналыстарға қатыстырып, сейілетіп жүреді екен, балтырдай баулайды, тәрбиесін баласындай тәрбиелейді. "Бұлар бала жасынан" дегендей, Әуелбай кәсіпін кетсе кәсем, шешілін кетсе шешен, іштей қандастарының қамын ойлап, жоғын жоқтап, қайғысын жеп, елінің келешегін, ұрпақтың болашағын арыдан ойлап, үнемі жас тәрбиесіндегі

се жаңадан мектеп үйін салу мәселесі қатты ойландыратын. Бұндай келешегі зор, күрделі мәселені шешу үшін ауыл ақсақалдары қауымымен ақылдасу қажет болды. Әуелбай ағамыз көп істерді ауыл ақсақалдарының келісімінсіз бастамайтын болған.

Жаңадан мектеп салу жөнінде үлкен алқалы жиын шақыртады. Бұл кезең елдің тұрмыс жағдайларының ауыр кезеңі 1927-1928 жылдар еді. Әр ауылда малды ауқатты адамдарды "бай-құлақ" деген атақпен малдарын, қымбат алып заттарын таратау жүріп жатты. Мектеп құрылысын тез бастап кету қиынға түсті. Бірақ жас ұрпақтың келешегін ойлаған ел тығырықтан шығу жолын іздеді. Алқалы жиында ауылдың бас көтерер ақсақалдарының бірі бас болып, ауылнай Әуелбай ағаның мақсатын қолдап Көпжанұлы Жаңабыл деген ауыл ағасы өзінің отырған қыстауын үйін мектепке босатып беретінін, мектеп құрылысы біткенше бір інісінің үйінде тұра тұратынын айтып, елді бірлікке шақырған. Ауыл ақсақалдары да ауылдың басшысы Әуелбай ағамыз да бұл ұсынысты қолдап, ризашылықтарын білдірген. 1929 жылы мектептің құрылысы үлкен ұйымшылдықпен, елдің ынта-жігерінің, ауызбіршілігінің арқасында перменді жүргізілді. Қажетті құрылыс материалдарды, арбамен, түйе шанамен Хан жапынан, Аққұм, Жалы, Қошқарата, Көкала құмдарынан тасылады. Әуелбай ағамыздың басшылығымен мектеп құрылысы 1930 жылы пайдалануға берілді. Мектептің орны бір қатар қыстақтарға жақын, жастардың келешекте қатынауына ыңғайлы болсын деп Жіңішке, Мойынқұм, Қарақиде құмдарының ортасындағы ашықтық, қоныр-жай жерге орналастырылған. Бұл мектепті елі "Ақшкөл" деп атап кеткен. Осындай, ауыл балаларына, білім тәрбие беретін келешегі мол білім ордасын салғызған ауылнай Әуелбай ағаға елдің, халықтың алғысы шексіз болды. Бұл — ағаның тарапынан елі үшін ұрпақтың болашағы үшін жасалған үлкен көрегенді кемеңгерлік, перзенттік борышы, терең ұлттық санадан туған азаматтық іс еді. Аты тарихта алтын әріппен жазылатын ұрпаққа қалдырған мұра еді.

Жаңа мектепке бірінші директор болып Ешанұлы Әлібай тағайындалған. Кейіннен "Ақшкөл" мектебі 7 жылдық болып осы мектептен көп жылдар бой...

арыдан ойлап, заманның қиындығына қарамастан ауыл жастарын аудан орталығындағы басқа да жерлердегі балалар үйіне, интернаттарға, ФЗО мектебіне еңбек етіп күн көретін өндірісті орындарға жіберіп, олардың оқып, сауаттануы, кейіннен ел азаматтары болып шығуына үлкен қамқорлық жасап отырған. Әуелбай Алдашұлы 1928-1933 жылдарда "Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын" деген елдің ауқатты адамдарын конфискалау науқан кезеңінде көп адамдарды қорғап, олардың малдарын аздырмаймен көлсе отыра малсыз жандарға бөліп беріп отырған. Қуғын сүргін кезінде "байсың, молдасың", деп ел жайсандарын қудалау кезінде ауылдың көсемдерін, қадірлі адамдарды қорғап, оларға алдын ала хабар беріп, елден қашырып жіберіп отырған. Мысалы, бүкіл өңірге танымал елдің аға биі, көсемі, әруақты азаматы, Құлқай әулиенің ұрпағы Жыбысқы деген жерде отырған Қошабай деген ақсақалға Мұстақ Сәрсенов деген өзінің жәрдемшісі арқылы, хабар беріп, Шалқарға келіп, Өзбекстанға пойызбен қашып кетуіне мүмкіндік жасаған. Сол Қошабай Сартұлы атамыз 1973 жылы Өзбекстанда Термезге жақын Китап деген Қишлакта дүние салған.

Кейбір зиялы ағалар зұлматтың құрығынан қашып, Қарақалпаққа кетті деп, елді қимай Шағанның шатқалындағы бой тасалаған. Сол адамдарға Әуелбай өзінің жансыздары арқылы азық-түлік, киім-кешек жеткізіп отырған. Сол жерді "Әуелбайдың құлысы" деп атап кеткен. Қай заманда да жақсыны көреалмаушылық, іштарлық орын алып отырған ғой. Сол сияқты Әлімбай ағамыздың үстінен де "домалақ арыздар" көп түсіп, 1934 жылы оны 2 жылға соттап, 1936 жылы амнесиямен ауылға қайтып оралған. Біраз уақыт өзі ашқан мектебінде, кейіннен ауылдың дүкеншісі болып қызмет атқарады. 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталып, армия қатарына алынып, 1943 жылы Сталинград майданында ерлікпен қаза табады. Ардақты, еліне адал қызмет еткен қиын кезеңде қамқоршы пана болған ағамыздың артында Рабиға Қалдымұратқызы жеңгеміз балаларымен шаңырақта қалады. Әуелбайдың үлкен ұлы Сағидулла зейнеткерлікке шығып қайтыс болған. Одан тараған немерелері Дәулеткерей, Сұлтанкерей, Әлікерей, Назым...

нер, ауылнай, елулік, ондық болып басқаратын. Келесі бір ауылға жаңадан ауылнай сайлау кезеңінде, сол кездегі ауылдың аға биі, кесек болып жүрген Сартұлы Қошабай ақсақал бастаған ел жақсылары Мұханбедияр Қосайұлы, Ақжан Демесінұлы, Қадар Жасілекұлы, Наурыз Жалтырұлы, Айтуған Ниязұлы, Исатай Серманұлы, Жолмұрат Нысанбайұлы, Балту Аймағанбетұлы, Әбдікәрім Әбілұлы, Елеусіз Дарібайұлы және басқалары ауылға жаңадан ауылнай сайлау қарсаңында ауылнайлыққа кімді сайлау жөнінде ақсақалдар алқасында ашықтастық кеңес өткізді. Кеңесті елдің аға биі Қошабай би басқара отырып: "Алдағы сайлауда ауылдағы ауылнайлыққа кімді сайлау жөнінде кімде қандай ұсыныс бар" — деп көпшіліктің талқысына салады. Бірінші болып ел болысы Мұханбедияр сөйлеп: "Мен мына Алдаштың баласы Әуелбайды жастайынан атшабарлыққа алып, көп баулыдым. "Ата балаға сыншы деген" ұлағатты аталық сөз бар. Ауыл азаматы, жас жігіт осы Әуелбай інміз ауылнай болып, халықты басқара алады", - деп өз шешімін айтады. Ақсақалдар алқасы Мұханбедияр ағамыздың шешімін мақұлдап, Әуелбайды сол сайлауда ауылнай етіп қолға дауыс беруге уәде жасайды. Сайлауда Әуелбай Алдашев ағамыз 20-21 жасында №13 ауылдың ауылнайы болып сайланады. Әуелбай аға ел басқару билігі қолға тигеннен кейін, ауылдың келешек іс- шаралары жөнінде, елдің болашағы жөнінде ауыл ақсақалдарымен үнемі ақылдасып отырады екен. Алғашқы бір отырыста ауылға бірінші кезекте мешіт салу мәселесі сөз болады. Көпшіліктің қолдауымен ауылнай Әуелбай басшы болып, мешіт құрылысы пәрменді жүргізіліп тез уақытта іске қосылады. Бұл мешіттің ауылдың жас балаларын мұсылманша оқытып, арабша сауаттандыруға маңызы зор еді. Сол мектептің негізінде ауылдың көптеген жастары арабша оқыды, кейіннен латын, қазақ алфавиттерін оқуға үлкен бастама болды. Әуелбай ағамыз да бұндай игілікті істің келешегін терең түсініп, көрегендікпен болжаған еді. Мешіттің имамы етіп діни сауатты, Көкілташ медресесінің 3 жылдық жоғарғы оқу орнын бітірген жас жігіт Есенұлы Телеубайды тағайындайды.

Осы мектепте алғашқы сауатын ашқан, дәріс алған көптеген азаматтар кейіннен өздерінің білімдерін тереңдете түсіп, елде аудан көлемінде басқарушылық қызметтерде болы, елді басқару істеріне араласқан. Олардың қатарында Өсербай Жасарұлы, Тұржанбай Әйтімұлы, Нажмадин Имамұлдары ұзақ жылдар білім беру саласында қызмет еткен. Сол сияқты Жұмабек Жанадылұлы, Жүніс Еркінұлы, Сапа Қалдыбайұлы, Серғали Жаңғабылұлы, Шүрембай Жанешұлдары, Шатамбай, Бисембай Алдиярұлы, Назарбай Жанәділұлы, Мұстақ Сәрсенұлы, Елеусіз Қожанұлы, Құлайберген Дүзмұлы, Кәкімбай Әлиұлы, Сейіт Өтебайұлы, Әбу Бисенұлдары сол алғашқы мұсылман мектебінде оқығандар екен. Әуелбай ағамыз, жас ұрпақтың келешегін ойлап, өзінің алдына қойған үлкен мақсаттарының бірі ауылда жаңаша мектеп ашу болды. Бірақ бұл оңай іс емес еді. Оқитын мектепке лайықты орын керек. Неме- Әлиман Жанаманұлы басшылық жасаған. Біраз уақыт Әуелбай ауылнайдың тәрбиесінде болған кісі екен. Әлиманның Әуелбай ағасына риза болған бір сәттерінде "Ақшәлекті көтеріп, Ақтайлақты мінгізген қайран Әуелбай ағамай", — деп толғанған екен. Сол "Ақшқолдың" өздерінің алғашқы дәрістерін алған көптеген ауыл азаматтары кейіннен жоғарғы оқу орындарын бітіріп, әр салада мамандық алып, аудан, облыс, республика деңгейлерінде қалтқысыз қызмет атқарған. Олардың ішінде Орынбасар Ақжанұлы, Омар, Рамазан Нұржан балалары, Жалғас Жанабергенұлы, Назарбай Қыдырұлы, Мырзабай Қуатұлы, тарих ғылымдарының кандидаты Шұқат Жамансарыұлы, Халықаралық академия және ақпараттандыру академиясының профессоры Жақсылық Ниеталыұлы, полковник Насреден Шамратұлы, Нағмедулла Юсупұлы, Мұхиядин Таңсайұлдары. "Ақшқолдың" алғашқы мұғалімі Телеңберген Телеубайұлы. Телеубай Алматыда жоғары оқу орнын бітіріп, Қазақстан орталық партия комитетінде жауапты қызметтер атқарып, Қазақ ССР-нің Қаржы министрі деңгейіне дейін көтерілген сол кездегі ірі тұлға. 1927-1933 жылдардағы конфискациядан, тұқырымнан, жеке қудалаушылықтың салдарынан аштық, жалаңаштық, түрлі қатерлі аурулар халықты жүдетіп, ауыр жағдайларға соқтырды. Ел іші теңселіп, бөлшектеніп басқа жаққа көшуге бетталды. Осы көріністердің барлығын ауыл басшысы Әуелбай ағамызды қатты ойға салып, қалайда өз ауылы №13 ауылды осы апаттан қорғап қалу шараларын жүргізді. Конфискацияның кезінде өз ауылының ауқатты адамдарын қорғап, оларды көрсетпей, аудан басшыларымен, беделділерімен келісіп, азаматтық істер атқарған, ауылын аштық, жалаңаштықтан қорғап отырған. Ауылдағы малдарды, азық-түлікті барлық ауылға тең бөліп, астықты шелектеп, кеселеп өзі таратып отырған. Сол ауыр кезеңнің өзінде мектеп балаларына бір мезгіл ыстық тамақ беруді ұйымдастырған. Ел аузында мынадай әңгіме бар. Бір үйдің екі сиыры бар екен, ал қасындағы бір отбасының малы жоқ, тұрмыс жағдайы ауыр екен. Соны байқаған Әуелбай аға біреріне бірің жәрдем десіңдер, қиындықты бірге көтеріңдер деп екі сиырдың біреуін қаршыған алып берген екен. Ол ауыл басшысы болып жүргенде елдің ашаршылықтан аман алып қалудың амалын ойлап, сол кездегі саудагер керуендерімен келісіп, "Қарақамыс" (қазіргі темір) "Көкжар" (қазіргі Ойыл), Орынбор, Жаманқала сауда орталықтарынан астық және елге қажетті тұрмыстық заттарды алғызып, ауылға беріп отырған. Сол кездегі біреуді біреу аңдып, жазықсыз адамдардың ұсталып кетіп жатқан кезінде, Әуелбай ағамыздың бұл қамқорлық қызметтері үлкен ерлік еді, ел үшін басын қауіпке тіккен таза азаматтық істер еді. Ол елдің табаны бұзылмасын деп, уақытша қиындыққа шыдамай басқа жаққа, Қарақалпаққа көшіп жатқан ауылдарды тоқтатып, бірлесіп күн көруге шақырып ел ішінде ынтымақ, береке бірлікті сақтап отырған. Сондықтан да №13 ауылдың іргесі бұзылмай, ашаршылықтан көп зардап шекпеген. Әуелбай ағамыз ұрпақтың келешегін алып, әр салада тиянақты қызмет атқарған жандар. Әділкерей — облысқа белгілі, абыройлы ағаның замандастарының арасында құрметті есімдердің беделдісі, атақты азаматтарының бірі.

Әуелбай ағамыздың Амангелді деген баласы екі жарым жасында 1942 жылы қайтыс болған. Ал қыздары Мадина 1937 жылғы және Миуа 1940 жылғы. Мадина Әуелбаева көп жылдар аудандық партия комитетінде бас есепшілік қызметін атқарып, зейнеткерлікке шыққан. Шалқар қаласында балалы, немерелі, шөберелі болып тұрып жатыр. Кіші қызы Миуа Әуелбаева да жоғары дәрежелі білім алып, қызмет атқарып зейнеткерлікке шыққан.

Әуелбай Алдашұлы ағамыз туралы ел аузынан естіген кейбір көне деректерге сүйене отыра, өзімнің ой пікірімді жазып отырмын. Бұрын да аға туралы жазылып, халықтың жадында сақталған екен. Әуелбай Алдашұлы 33 жас жасаса да ел үшін туған ауылы үшін болашақ ұрпақ үшін теңдесі жоқ ұлан-ғайыр игілікті істер атқарған екен. Оның адал да өнегелі істері туралы жоғарыда ойымызды жеткен жеріне дейін жеткізіп дегелдедік. Әуелбай ағаның ел алдындағы еңбегі еңбегі туралы, сол 13-ауылдың топырағынан шыққан белгілі кемеңгер ағалар - ҚССР Ғылыми академиясының корреспондент мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор, белгілі ғалым-тарихшы Бекежан Сүлейменов, Рамазан Нұржановтар бастаған оқымысты ғалымдар тар заманда еліне қамқоршы пана болғаны жөнінде өз пікірлерін аузаша да жазбаша да жариялаған және оның атын мәңгілікке есте қалдыру шараларын ойластыру керек деп ұсыныстар айтқан.

Ал Айшуақ, Бегімбет деген елді мекендердің аты — бұрынғы Қалмақ хандарымен батырларының аты екен. Қырғын соғыста үлкен жеңіс тауып, сол өңірге жерленген бұрын олардың бейіті, белгілері болғандығын көне көз ақсақалдар айтып кеткен. Тар заманда еліне қамқоршы, пана болған Әуелбай ағаның ерен еңбегін айттық. Сондықтан да Әуелбай Алдашевтай елінің адал ұлына, ұлттық тұлғасына өзінің туған ауылы Айшуақ ауылдық округінің немесе Бегімбет ауылының атын берсе де артық емес.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың "Рухани жаңғыру" бағдарламасының талабы да мазмұны да Әуелбайдай ұлтжанды адамдардың атағын көтеріп, ардақтап, олардың есімін халық жадына қайтару. Шалқар елі болып, егеменді ел болып, Тәуелсіздіктің көк туы желбіреп тұрғанда дүниеден өткен Әуелбай Алдашевтай аудан, аймақтың өз елінің ортасында атағы асқақтап, даңқы тасып, кемелденген елінің келбетіне бас рух беріп тұрса дейміз. Еліміздің адал ұлын, асыл ардақтысын ұлықтау жолында биліктің тиісті орындары халық тілегін қолдаса, елдің бірлік берекесі нығайып, саяси-мәдени, рухани деңгейі өсе түсері сөзсіз. Алла ниетімізді қабыл етсін.

Оразбай ӘДІЛБАЕВ,
Шалқар ауданының Құрметті азаматы, ҚР Журналистер Одағының мүшесі, тыл ардагері.